

Bajoras tampa miestiečiu. Paskutiniojo Vilniaus prezidento Antano Tyzenhauzo nauji namai Vilniuje

Marius Daraškevičius

Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas

Dominikonų g. 15/1, LT-01131 Vilnius, Lietuva

marius.daraskevicius@vda.lt

XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje Abiejų Tautų Respublika išgyveno intensyvaus pakilimo ir pertvarkos laikotarpį. Valstybėje vyko pertvarkymai įvairiose srityse: valdymo, administracinio suskirstymo, ekonomikos bei švietimo, taip siekiant sukurti stiprią konstitucinę monarchiją. Miestiečių luomui stiprinti valdovas ragino į jį užsirašyti ir bajorus. Antanas Tyzenhauzas (1756–1816) buvo vienas iš jų: 1792 m. priėmęs miestiečio teises, 1792 m. balandžio 14 d. buvo miestiečių išrinktas Vilniaus miesto prezidentu. Šiame architektūrologiniame tyrime pristatoma vieno atvejo studija – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikio A. Tyzenhauzo namai Vilniuje. Tyrimo analizuojama A. Tyzenhauzo mūrnamio (dab. Subačiaus g. 3) architektūra ir erdvių planavimo principai. Tyrimo šis kultūros objektas pateikiamas kaip išraiškingas atvejis, atskleidžiantis permainingo amžiaus sampratą.

Reikšminiai žodžiai: mūrnamis, bajorai, miestiečiai, modernėjimas, XVIII amžius, Tyzenhauzai, Vilnius.

XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje Abiejų Tautų Respublika (toliau – Respublika) išgyveno intensyvaus pakilimo ir pertvarkos laikotarpį. Valstybėje vyko atsinaujinimai įvairiose srityse: valdymo, administracinio suskirstymo, ekonomikos bei švietimo, taip siekiant sukurti stiprią, konkurencingą konstitucinę monarchiją. Miestiečių luomui stiprinti valdovas ragino į jį užsirašyti ir bajorus. Modernėjimo ženklai atsispindėjo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – Lietuvos) sostinėje Vilniuje tuo metu vykusiose intensyviose statybose. Šiuo periodu buvo atnaujintas ir klasicizmo rūbą įgijo ne vienas miesto objektas. Be svarbiausiųjų urbanistinių dominančių, tokių kaip katedra ir rotušė, buvo atnaujinti ir kilmingųjų miesto rūmai.

Viena iš tokių XVIII a. pab. – XIX a. pr. atnaujintų posesijų buvo ir 23-ioji (pagal naująją 1790 m. sistemą – 712-oji), šiuo metu Subačiaus g. 3 numeriu pažymėta statinių grupė [1 il.]. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS) saugomas šios posesijos atnaujinimo projektas [2, 3 il.] sudomino, nes iki šiol nebuvo plačiau aptartas, todėl paskatino imtis tirti šį objektą. Aptariamoje posesijoje XX a. antroje pusėje buvo vykdyti tvarkybos darbai, todėl tyrėjų dėmesio jai nestigo. XX a. 8-ąjį dešimtmetį buvo išsamiai susipažinta su posesija¹, atlikti įvairūs tyrimai: istoriniai², fasadų tapybinio dekoru³, archeologiniai⁴, architektūriniai

- 1 Evaldas Purlys, *Gyv. namas Vilniuje, Subačiaus g. 3. Susipažinimas*. 1973 m., Kultūros paveldo centro archyvas (toliau – KPCA), f. 5, ap. 1, b. 520; Audronis Katilius, *Gyv. Namas Subačiaus g. 3. Susipažinimas*. 1973 m., KPCA, f. 5, ap. 1, b. 520.
- 2 Irena Jučienė, *Istoriniai tyrimai gyv. Namu Subačiaus g. 3*, 1969 m., KPCA, f. 5, ap. 1, b. 110; 1974 m. istorinius tyrimus papildė Julija Racevičienė, tačiau jau tyrinėja gretimą 24-ąją posesiją (Julija Racevičienė, *Gyvenamieji namai Vilniuje, Subačiaus g. Nr. 3 ir Nr. 5, istoriniai tyrimai: istorinė apybraiža*. 1974 m., Vilniaus regioninis valstybės archyvas (toliau – VRVA), f. 1019, ap. 11, b. 7027).
- 3 Aurelijus Butkus, *Vilniaus m. Subačiaus g. 3 gyvenamojo namo fasadų tapybinio dekoru tyrimų ataskaita*. 1977 m., KPCA, f. 5, ap. 1, b. 940; Janina Drobelenė, *Gyvenamojo namo Subačiaus g. Nr. 3 lauko sienų tapybos konservavimo rekomendacija*. 1974 m., VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7039; *Gyv. namas Vilniuje, Subačiaus g. 3 pravažiavimo arkos polichrominių davių lentelės*, 1982 m., VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7033.
- 4 Julija Racevičienė, *Gyvenamųjų namų Vilniuje, Subačiaus gatvėje Nr. 3 ir Nr. 5, archeologinių tyrinėjimų ataskaita*, 1973 m., VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7022; Irena Jučienė, *Žemės kasimo darbų Vilniuje, Subačiaus 3, 5, archeologinės priežiūros ataskaita*, 1977 m., VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7023; Albertas Lisanka, *1979–1981 m. Vilniuje, Subačiaus 3, 5 ir Gorkio 86, vykdytų mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita*, 1982 m., VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7025.

1. Subačiaus g. 3 (23-ioji posesija), Vilnius,
Marius Daraskevičius nuotrauka, 2019

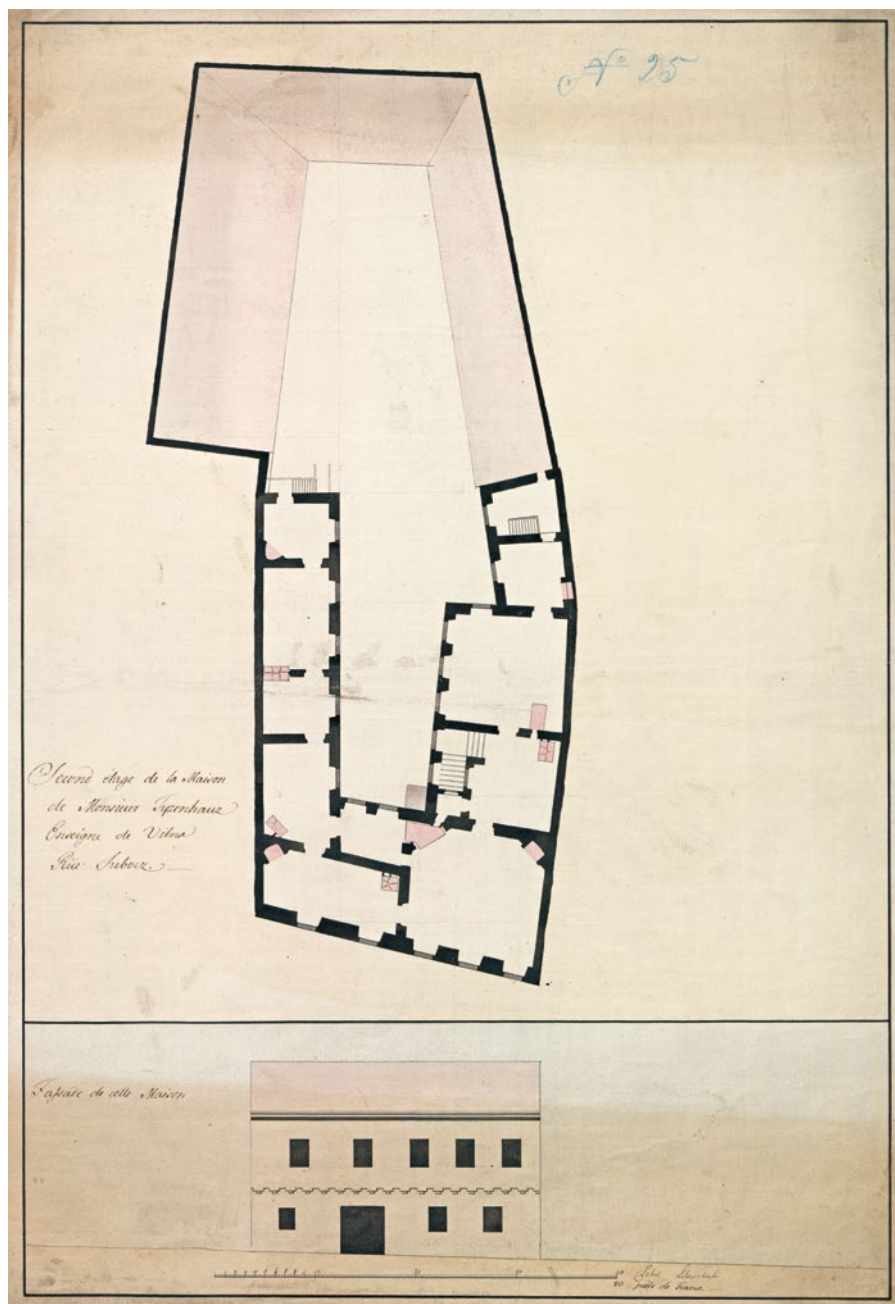
Subačiaus St. 3 (23rd land property), Vilnius

Marius Daraskevičius —

Bajoras tampa miestiečiu. Paskutiniojo Vilniaus prezidento Antano Tyzenhauzo nauji namai Vilniuje

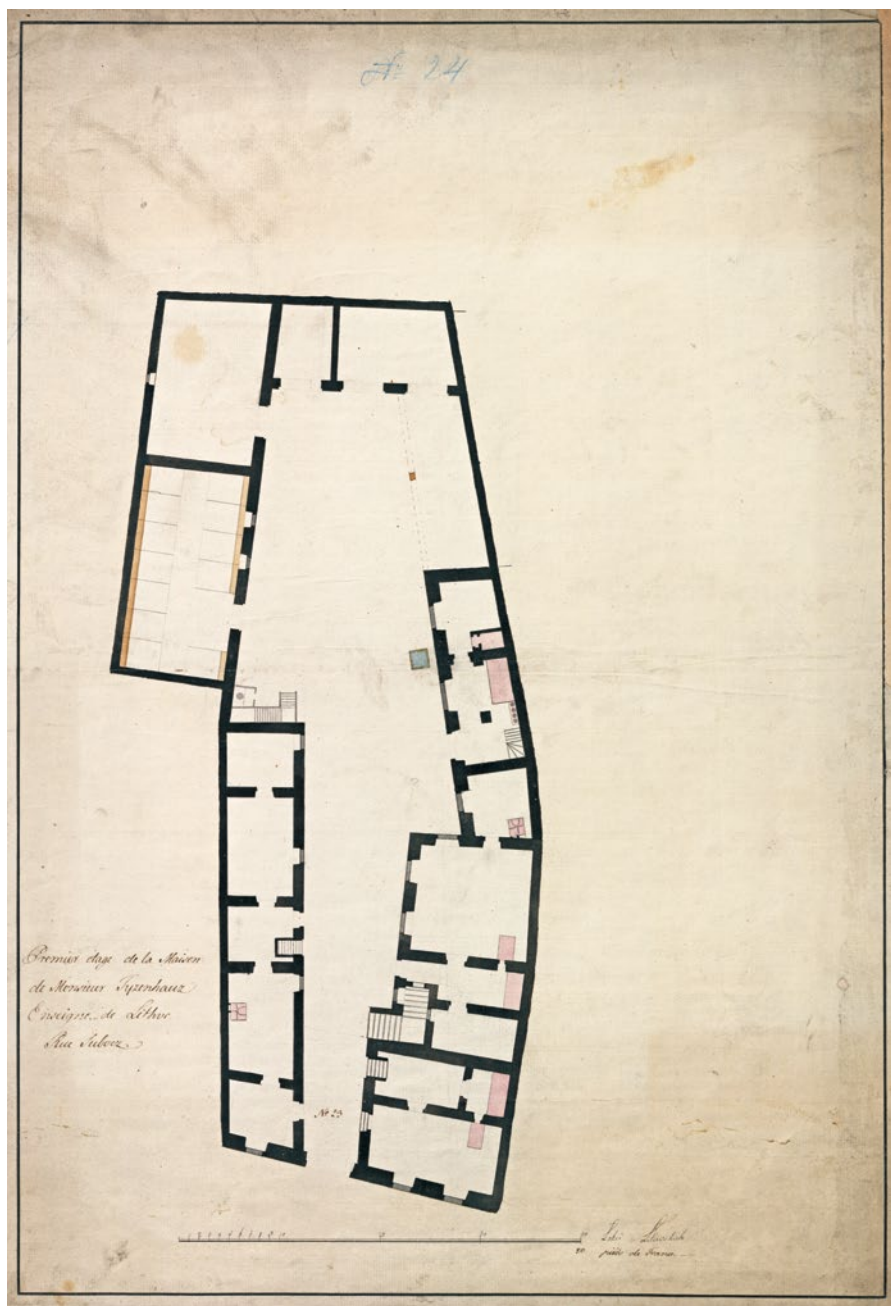
ir mūro⁵, atliktos fotofiksacijos, apmatavimai ir sudaryti aukštų planai⁶. Irenos Jučienės atliktame istoriniame tyrime apžvelgta gausybė istorinių šaltinių, didelis dėmesys skiriamas pastato ankstyvajai ir XIX amžiaus raidai, tačiau trumpas XVIII ir XIX a. sandūros laikotarpis lieka beveik nepastebėtas: trumpoje pastraipoje tik užsimenama, kad pastatas priklausė Tyzenhauzams, tačiau konkretus asmuo ir jo vykdyti pastato atnaujinimo darbai išsamiau neaptariami, taip pat nežinotas anksčiau minėtas šios posesijos atnaujinimo projektas. XVIII ir XIX a. sandūroje 23-iąją (712) posesiją valdęs savininkas pirmą kartą istoriografijoje tiksliai įvardijamas Vlodo Drėmos (1910–1995) publikuotuose Vilniaus namų archyvų fonduose sąrašuose⁷. 1814, 1817 ir 1819 m. *Kuryer Litewski* numeriuose pasirodžiusios žinutės susieja aptariamą posesiją su konkrečiu asmeniu – Antanu Tyzenhauzu (Antoni Tyzenhauz, 1756–1816). Tyzenhauzų giminę yra aptarusi istorikė Ramunė Šmigelskytė-Stuikienė⁸, Tyzenhauzų kolekcijas tyrė menotyrininė Aušra Vasiliauskienė⁹, o Tyzenhauzų Rokiškio dvarą ir jo rūmus – dvarų paveldo tyrėjai Indrė Kačinskaitė¹⁰ ir šio straipsnio autorius¹¹. Šiam permainingam Lietuvos ir Vilniaus kontekstui suprasti itin vertingas istorikų Eduardo Brusoko ir Liudo Glemžos straipsnis „Vilniaus savivaldos struktūra ir organizacija po Ketverių metų seimo miestų reformos (1792, 1794 m.)“¹², kuriame bendrame kontekste atskleidžiama ir A. Tyzenhauzo veikla.

- 5 Giedrius Laucius, *Gyvenamas namas Subačiaus g. 3. Žvalgybiniai architektūriniai tyrimai ir pasiūlymai. 1970 m.*, VRVA, inv. nr. 58-403, 3185.
- 6 Evaldas Purlys, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto pastatų žvalgomieji tyrimai. 49 kvartalas. Pastatų Subačiaus g. 1, 3, 5, 7, 11, 13; Gorkio g. 82, 84, 88, 90 aukštų planai. 1972 m.*, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4734.
- 7 Vladas Drėma, *Vilniaus namai archyvų fonduose*, I knyga (Vilnius: Savastis / Kultūros paveldo centras, 1998), 34; Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius* (Vilnius: Versus Aureus, 2013), 277.
- 8 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, „Tyzenhauzai“, in *Lietuvos didikai* (Kaunas: Šviesa, 2011), 203–211; Ramunė Šmigelskytė-Stuikienė, „Mykolas Kleopas Oginskis – Vilniaus miestietis“, in *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*, t. 2, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016), 113.
- 9 Aušra Vasiliauskienė, *Rokiškio dvaro meno kolekcija* (Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / Biruliškės, Kauno raj.: Kopa, 2023).
- 10 Indrė Kačinskaitė, „Tyzenhauzų Rokiškio dvaro sodyba: istorinio vaizdo retrospekcija“, *Acta Academiae Artium Vilmensis*, nr. 86–87 (2017).
- 11 Marius Daraškevičius, *Nuo Egipto iki Zakopanės. Rokiškio dvaro rūmų raida iš valgomosios perspektyvos* (Rokiškis: Rokiškio krašto muziejus, 2021).
- 12 Eduardas Brusokas ir Liudas Glemža, „Vilniaus savivaldos struktūra ir organizacija po Ketverių metų seimo miestų reformos (1792, 1794 m.)“, in *Lietuvos istorijos metraštis. 2008 metai*, t. 1 (Vilnius, 2009), 45–71.

2. Tyzenhauzų namo Vilniuje, Subačiaus gatvėje projektas, antras aukštas su septynių patalpų reprezentaciniu apartamentu ir valgomuoju, VUB RS, f. 78–978, l. 1

Plan of the Tyzenhauz house on Subačiaus Street in Vilnius. First floor with a seven-room apartment and a dining room

3. Tyzenhauzų namo Vilniuje, Subačiaus gatvėje projektas, pirmas aukštas ir kiemas su tarnybinėmis patalpomis, virtuve, arklidėmis ir kitomis ūkinėmis patalpomis, VUB RS, f. 78–978, l. 2

Plan of the Tyzenhauz house on Subačiaus Street in Vilnius. Ground floor and courtyard with auxiliary premises, a kitchen, stables, and service buildings

Kadangi nauji pasirodę šaltiniai su posesijos istorija plačiau dar nebuvo aptarti, straipsniu ir būtų siekiama užpildyti šią spragą. Pasitelkiant istorinius šaltinius, ikonografiją, periodiką, architektūros mūro tyrėjų ir archeologų ataskaitas bus siekiama 23-iosios (712) posesijos atnaujinimo darbus, vykdytus XVIII a. pab. – XIX a. pr., susieti su savininku ir aptarti pastato architektūrą bei patalpų planą. Tikimasi, kad bendras poveikslas pateiks šio sudėtingo ir permainingo laikotarpio išraiškingą pavyzdį¹³.

Bajoras tampa miestiečiu

Antanas Tyzenhauzas – puikus Respublikoje vykusių permainų ir atsinaujinimo laikotarpio pažangaus didiko pavyzdys. 1777 m. bajorų balsų dauguma 21-ų metų A. Tyzenhauzas buvo išrinktas Vilniaus vėliavininku¹⁴ ir pakeitė iki tol Vilniaus vėliavininko pareigas ėjusį Kristupą Giedraitį (Krzysztof Giedroyc). Iki 1792 m. A. Tyzenhauzas buvo tapęs Vilniaus vaivadijos karūziu, karaliaus gvardijos papulkininkiu bei pasiuntiniu į seimą¹⁵.

Ketverių metų seimas, posėdžiavęs nuo 1788 m. spalio 6 d. iki 1792 m. gegužės 29 d. Varšuvoje, priėmė reikšmingų sprendimų. Valdovo, bajorijos ir miestiečių atstovų sąjunga pradėjo valstybės pertvarkymų laikotarpį. 1791 m. balandžio 18 d. patvirtintas Miestų įstatymas, miestiečiams buvo suteiktos teisės ir privilegijos, kuriomis iki tol naudojosi tik bajorija¹⁶. Vilniaus miesto savivaldą ir jos struktūros bei organizacijos kaitą 1792–1794 m. apžvelgę istorikai Eduardas Brusokas ir Liudas Glemža¹⁷ pastebi, kad šiuo laikotarpiu turėjo atsirasti ir nauja Vilniaus savivaldos struktūra¹⁸. Miestų

13 Šis straipsnis parengtas 2019 m. lapkričio 14–15 d. Vilniuje Lietuvos istorijos instituto rengtai tarptautinei konferencijai „Vilnius ir vilniečiai“, kurioje M. Daraškevičius skaitė pranešimą „Patogus valgomas. Didikų namų patalpų planavimo ypatumai Vilniuje XVIII a. pabaigoje: Tyzenhauzų namo Subačiaus g. 3 atvejis“.

14 *Gazety Wileńskie*, nr. VI, 1777 m. vasario 8 d.

15 Brusokas ir Glemža, „Vilniaus savivaldos struktūra ir organizacija“, 66.

16 Eligijus Raila, „Ketverių metų seimas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/ketveriu-metu-seimas/>.

17 Brusokas ir Glemža, „Vilniaus savivaldos struktūra ir organizacija“, 45–71.

18 Pagal naujuosius įstatymus, Vilniaus vyriausiąjį magistratą, arba miesto tarybą, sudarė prezidentas, viceprezidentas, devyni tarėjai, raštininkas, kasininkas, regentas, sindikas, magistratas turėjo savo policijos pareigūnus. Trijuose naujai suformuotuose Vilniaus rajonuose vykdomosios valdžios funkcijas turėjo magistratui pavaldūs vaitai. Burmistrai, teisėjai ir teisėjų pavaduotojai sudarė pagrindinę miesto teisminę instituciją – pirmosios instancijos teismus. Daugiau: Ibid., 45–71.

įstatymo įsigaliojimas skatino naujuosius miestiečius ir bajorus įsirašyti į miesto knygas. Pirmasis suaktyvėjimas vyko dar prieš rinkimus į 1791 m. rugpjūčio 10 d. įvykusį Vilniaus apygardos miestų delegatų suvažiavimą. Vienas iš užsirašiusiųjų 1791 m. balandžio 28 d. buvo A. Tyzenhauzas¹⁹. Po karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio raginimų 1791 m. rugsėjo 7 d. į Vilniaus miesto knygą įsirašė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos maršalas Kazimieras Nestoras Sapiega (Kazimierz Nestor Sapieha, 1757–1798). Dar vienas suaktyvėjimas buvęs ir prieš 1792 m. balandžio mėnesio rinkimus, kuriuose 1792 m. balandžio 14 d. A. Tyzenhauzas miestiečių išrinktas Vilniaus miesto prezidentu²⁰. Po rinkimų į miesto knygą užsirašė dar daugiau didikų ir bajorų: 1791–1792 m. iš viso Vilniuje prisiekė ir Miestų įstatymo laikytis pasižadėjo iki 300 bajorų²¹.

Toks bajorų, Respublikos politinės tautos, įsitraukimas į miestų valdymą buvo svarbus ir skatintinas. Nors didžiausiuose valstybės miestuose (Varšuvoje, Krokuvoje ir Vilniuje) prezidentus valdovas faktiškai paskyrė savo nuožiūra, tačiau rinkimai visgi įvyko, o Vilniaus miestiečiai rinkimuose vienbalsiai prezidentu išrinko A. Tyzenhauzą, buvusį Vilniaus pilies teismo raštininką A. Lachnickį – viceprezidentu, o keturis bajorus – tarėjais. Visoje savivaldos struktūroje bajorai užėmė daugiau nei trečdalį (38 %) vietų ir daugiau nei pusę vietų (8 iš 15) – magistratus²². Naujojo Vilniaus magistrato darbas, nors ir truko vos kelis mėnesius, istoriografijoje vertinamas kaip itin efektyvus ir aktyvus²³.

Ižengus Rusijos imperijos kariuomenei, 1792 m. birželio 19 d. Gardine susirinko atsitraukę Vilniaus miesto savivaldos pareigūnai bajorai, tarp jų ir prezidentas A. Tyzenhauzas, kurio turtas buvo sekvestruotas²⁴. Targovicos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinė konfederacija nutraukė Ketverių metų seimo reformas ir naujosios Vilniaus savivaldos darbą, į savivaldą sugrįžo senieji pareigūnai, dirbę joje prieš 1792 m. balandžio

19 Ramunė Šmigelskytė-Stuikienė, „Mykolas Kleopas Oginskis – Vilniaus miestietis“, in *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*, t. 2, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stuikienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016), 113.

20 Ramunė Šmigelskytė-Stuikienė, „Tyzenhauzai“, in *Lietuvos didikai* (Kaunas: Šviesa, 2011), 203–211.

21 Brusokas ir Glemža, „Vilniaus savivaldos struktūra ir organizacija“, 67.

22 Ibid., 51.

23 Ibid., 54.

24 Ibid., 56.

mėnesio rinkimus. Gardino seime priimtas Miestų įstatymas didiesiems miestams iš esmės paliko turėtas teises ir laisves, įgytas 1791–1792 m., tačiau vos miestuose spėjus įsigalėti seimo nutarimams, prasidėjo 1794 m. sukilimas²⁵.

1794 m. balandžio 24 d. Vilniaus rotušės aikštėje „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės provincijos piliečių ir laisvojo Vilniaus miesto gyventojų“ vardu iškilmingai buvo paskelbtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sukilimo aktas. Gegužės 1 d. paskelbta, kad magistratas savo veiklą grįš 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos nuostatomis, tuo pagrindu į magistratą teisėtai sugrįžo tarėjai, išrinkti 1792 m. balandžio mėnesį. Savo pareigybės išsaugojo prezidentas A. Tyzenhauzas, kuris dar buvo ir sukilėlių sukurtos aukščiausios sukilėlių valdžios institucijos – Lietuvos tarybos sudėtyje, vadovavo ir Lietuvos tarybos skyriui – Aprūpinimo deputacijai²⁶, taigi veiklos išties netrūko.

A. Tyzenhauzas po paskutiniojo Respublikos padalijimo 1795 m. ir toliau dalyvavo pasipriešinimo Rusijos imperijai judėjime. 1812 m., būdamas 56-erių, dalyvavo Lenkijos Karalystės generalinėje konfederacijoje. 1816 m. vasario 19 d. A. Tyzenhauzas mirė²⁷. Gerbiamas vilnietis buvo palaidotas naujai įrengtų Vilniaus Bernardinų kapinių kairiojo kolumbariumo antroje eilėje, penktoje kameroje²⁸, o ant antkapinės baltos marmuro plokštės buvęs užrašas:

Čia ilsisi Antanas Tyzenhauzas, Vilniaus pavieto vėliavininkas, Baltojo Erelio ir Šv. Stanislovo ordino riteris. Gimė 1756 m., mirė 1816 m. vasario 19 d. Vyras didžiai nusipelnęs, doras ir pavyzdingas pilietis <...>, mokėjęs keisti likimo žaidynes, niekada nepasilenkęs į blogąją pusę. Šis menkas atminimo ženklas tekarūnuoja tavo dorybes!!! M. B.

25 Ibid.

26 Ibid., 58, 61.

27 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, „Tyzenhauzai“, in *Lietuvos didikai* (Kaunas: Šviesa, 2011).

28 Vaclovo Veitkos parengtas A. Tyzenhauzo antkapinės, neišlikusios balto marmuro lentelės nuorašas (LMAVB RS, f. 28-9, l. 5–9); Vaclovo Veitkos sudaryto vakarinio (kairiojo) kolumbariumo palaidojimų schemos fragmentai, 1937 m. sausio 17 d. (LMAVB RS, f. 189, l. 13).

1817 m. rugsėjo 18 d. ir lapkričio 6 d. laikraščio *Kuryer Litewski* nr. 75²⁹ ir 89³⁰ pranešimuose skelbiama, kad po Vilniaus vėliavininko Antano Tyzenhauzo mirties aukcione parduodamas namas Subačiaus g. 23-iojoje posesijoje. Tai yra tiksliausias šaltiniuose pateikiamas įvardijimas, kad A. Tyzenhauzas yra 23-iosios (712) posesijos savininkas.

**Senajame Vilniaus burmistro mūrnamyje įsikuria būsimasis
Vilniaus prezidentas**

Pirmosios žinutės šaltiniuose, sakančios, jog 23-ioji (712) posesija jau priklauso Tyzenhauzų giminės atstovui, aptinkamos 1790-ųjų m. valdos surašymo dokumentuose³¹. Šis turtas buvo ne pavidėtas, o įsigytas, tačiau tyrimai rodo, kad šioje posesijoje Tyzenhauzai jau buvo įsikūrę anksčiau. Kadangi A. Tyzenhauzo XVIII a. pab. – XIX a. pr. atlikti posesijos atnaujinimo darbai nebuvo itin drastiški, palikti ankstesni mūrai, todėl svarbu bent trumpai aptarti buvusius savininkus ir jų vykdytus statybos darbus. Iš 1970 m. architekto Giedriaus Lauciaus³² atliktų tyrimų ataskaitos paaiškėja, kad mūrnamis patyrė šešis svarbius raidos etapus:

- XVI a.,
- XVII a. pirmasis ir antrasis etapai,
- XVIII a.,
- XVIII a. pab. – XIX a. pr.,
- XIX a. – XX a. pr.

Pastatų grupės istorinius tyrimus atlikusi I. Jučienė³³ atkreipia dėmesį, kad mūriniai pastatai šioje posesijoje stovėjo jau XVI amžiuje. Tai patvirtina gotikinis plytų rišimas, išlikę sienų fragmentai. Žinoma, kad XVI a. – XVII a. pr. mūrnamis priklausė Orlovskiui, o po jo – Tyzenhauzams. Iš ankstyviausiojo etapo, kuris datuojamas XVI a., išliko gatvės fasadas [4 il.]. Šis periodas eksponuojamas mūro atodangose, matomas gotikinis plytų rišimas, angos, dekoratyvinė dantukų juosta, skirianti pirmą ir antrą aukštus. Tiksliau įvardyti, kam valdant – Orlovskiems ar Tyzenhauzams – buvo sumūrytas šis gotikinis fasadas, šiuo metu trūksta duomenų.

29 *Kuryer Litewski*, nr. 75, 1817 m. rugsėjo 18 d.

30 *Kuryer Litewski*, nr. 89, 1817 m. lapkričio 6 d.

31 1790 m. padūmė, LVIA, f. 458, ap. 1, b. 317, l. 1–2.

32 Giedrius Laucius, *Subačiaus g. 3 gyvenamojo namo žvalgomieji architektūriniai tyrimai ir pasiūlymai* (Vilnius, 1970), VRVA, f. 2, b. 58 403.

33 Irena Jučienė, *Gyv. namas Subačiaus g. 3. Istoriniai tyrimai, 1969 m.*, KPCA, f. 5, ap. 1, b. 110.

4. XVI a. mūrnamos fasadą puošė dekoratyvinis gotikinio rišimo plytų raštas, Mariaus Daraškevičiaus nuotrauka, 2019

Decorative Gothic masonry pattern adorned the facade of the 16th-century city house

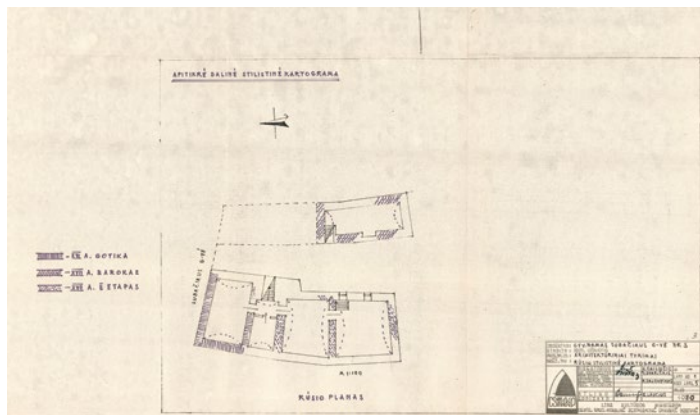
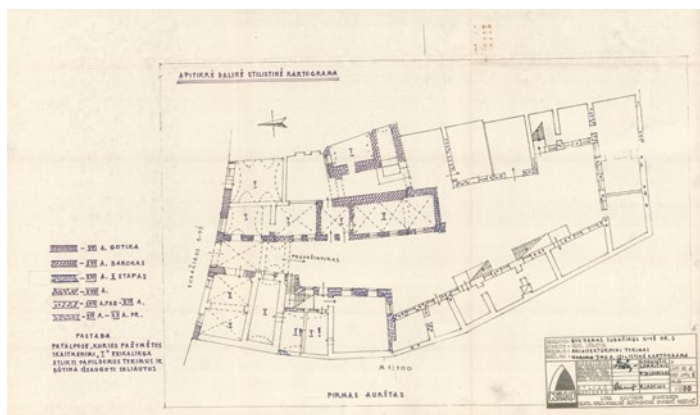
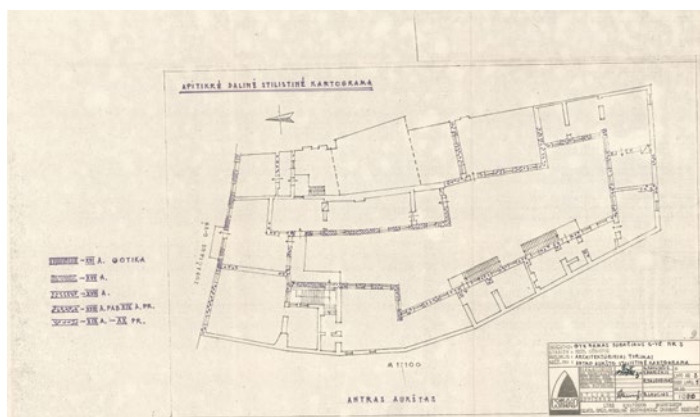
Nuo XVII a. 4 deš. iki XVIII a. pab. valda priklausė trims pirklių Dorofejevičių (Dorofiewicz, Dorofieiewicz) giminės kartoms. Stačiatikių tikėjimo pirklių Dorofejevičių šeimai mūrnėmis Subačiaus g. priklausė nuo 1633 metų. Pirmas žinomas savininkas buvo pirklys Paulius Dorofejevičius (Paweł Dorofieiewicz)³⁴, vedęs Akviliniją Striludaite, su kuria susilaukė Prokopijaus, Danieliaus (vėliau jis tapo stačiatikių Šv. Dvasios vienuolyno vyresnioju), Petro, Jono ir Onos. 1641 m. rašte, pakartotinai³⁵ atleidžiančiame posesijos savininką nuo prievolės priimti svečius per Tribunolo sesijas ir įvairius suvažiavimus, išskyrus valdovą, teigiama, kad Paulius Dorofejevičius su žmona Akvilina pats pastatė mūrnamį³⁶.

Mūrnamos vidinės sienos ir į posesijos gilumą besitęsiantys abu fliagai datuojami XVII–XVIII a. [5 a–c il.]. Rytinis buvo pristatytas pirmiau,

34 Mindaugas Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006), 204, 284.

35 Pirmą kartą 20 metų atleistas dar 1633 m. liepos 30 d., in Mindaugas Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.*, 57.

36 Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.*, 204, 284.

5. Apytikslė dalinė stilistinė kartograma, archit. G. Laucius, 1970 m.: a) rūšių planas; b) pirmas aukštas; c) antras aukštas; gyv. namas Subačiaus g. nr. 3, Žvalgybiniai architektūriniai tyrimai ir pasiūlymai, G. Laucius, Centrinė spec. mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė, 1970, VRVA, f. 1019, f. 12, b. 35267, l. 3, 6, 9

Approximate partial stylistic cartogram, architect G. Laucius

6. XVII–XVIII a. mūrnamis buvo tinkuotas, ištapytas ir kelis kartus atnaujintas renesansui ir barokui būdingais rustais, kiemo fasado tapytinio dekor viršutinė dalis, rytinė siena, Aurelijaus Butkaus nuotr., 1977 m., KPCA, f. 5, ap. 1, b. 940, nr. 1

In the 17th–18th centuries, the building was plastered, painted, and renovated several times with rusticated stones typical of the Renaissance and Baroque. The upper part of the painted decor of the back facade, eastern wall

vakarinis – vėliau. Už posesijos ribos, buvusiuose daržuose, pilkos žemės sluoksnyje (1,4–1,8 m), kuris susiformavo intensyviai aplink vykdant statybas, didžiausią dalį radinių sudaro būtent XVI–XVII a. keramikos šukės. Anot archeologo G. Gandrėno³⁷, šis sluoksnis susiformavo XVI a. pab. – XVII amžiuje. Nemaža tikimybė, kad dalis statybinio laužo vykdant namų atnaujinimo darbus 23-ioje (712) posesijoje pateko būtent į šį pilkąjį sluoksnį. Iš 1636 m. mūrnamio aprašo sužinome, kad jame buvo du dideli kambariai (*izba*) su mažesniu kambariu miegoti (*komora*), du sandėliai, du rūšiai, alkoholio darykla, kepykla, pirtis, daržas ir arklidė dviem arkliams laikyti.

Dorofejevičių valdymo metu mūrnamio senieji gotikiniai fasadai jau buvo tinkuoti, puošniai ištapyti iliuziniais rustais ir keliskart atnaujinti [6 il.]. A. Butkaus atlikti fasadų polichromijos tyrimai³⁸ atskleidė, kad

37 Kęstutis Katalynas, 1979–1981 m. Vilniuje, *Subačiaus 1, 3, 5 ir Gorkio 86, vykdytų mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita* (Vilnius, 1982), LVIA, f. 1, b. 940.

38 Aurelijus Butkus, *Vilniaus m. Subačiaus g. 3 gyvenamojo namo fasadų tarybinio dekor tyrimų ataskaita*, 1977 m., KPCA, f. 5, ap. 1, b. 940.

pastato gatvės ir vidinio kiemo fasadai XVII–XVIII a. buvo tapyti 2–3 kartus, tačiau dekoru piešinys, nors ir pastumtas į šoną, atrodo, išlaikė nepakitusių motyvus ir kompoziciją. Buvo papuoštos durų bei langų angos ir angokraščiai, pasitelkti įvairių formų rustai ir jų elementai, jungiant sudarytos originalios kompozicijos, vyravo kelių tonų pilka, juoda, balta ir šviesiai gelsva spalvos. Atliekant tyrimą pavyko atidengti tik paties vėlyviausio laikotarpio pertapytus fragmentus kiemo fasado rytinėje sienoje ir gatvės fasado šiaurinėje sienoje. A Butkaus manymu, tai itin savita ir viena seniausių Vilniaus gyvenamųjų namų dekoratyvinė tapyba su renesansiniais motyvais.

1651 m. Paulius Dorofejevičiaus testamente³⁹ pasakyta, kad pirkliaus našlė testamentu paliko turtą sūnui Prokopijui, tuo metu – Vilniaus tarėjui, vėliau – Vilniaus miesto savivaldos vadovui – burmistrai⁴⁰. P. Dorofejevičius buvo vedęs Lvovo pirkliaus dukterį Sofiją Langaite⁴¹ ir tapo paskutiniu stačiatikiu, išrinktu į šią pareigybę, nes vėliau turėjo būti renkami tik Romos arba graikų apeigų katalikai, todėl prieš pradėdamas antrą kadenciją 1672 m., tikriausiai, tapo graikų apeigų kataliku. P. Dorofejevičius mirė apie 1672 m. spalį⁴². Remiantis padūmės mokesčių mokėtojų surašymų duomenimis, Dorofejevičių palikuonys mūrnamį valdė maždaug iki 1760–1764 metų. Paskutiniosios savininkės Dorofejevičiūtės-Kotolnickos laikais mūrnamis jau buvo nusidėvėjęs, o pati šeimininkė įvardijama kaip „nusigyvenusi“ ir nesugebanti likviduoti net mažų išsiskolinimų⁴³.

1765 m. ir 1769 m. padūmės surašymuose minima, kad Dorofejevičių mūrnamis jau priklausė pirkliui Petrui Lukianovičiui (Piotr Łukianowicz)⁴⁴. Tačiau neilgai, nes XVIII a. pab., po pusantro šimto metų, 23-ioji (712) posesija vėl grįžo buvusiems savininkams – Tyzenhauzams. Šį kartą Vilniaus vėliavininkui A. Tyzenhauzui. Likimas lėmė, kad senajame Vilniaus burmistro P. Dorofejevičiaus mūrnamyje įsikūrė būsimasis Vilniaus miesto prezidentas.

39 Paskirų jurisdikų inventORIZACIJA, 1651 m., LVIA, f. 458, ap. I, b. 534, l. 98.

40 Prokopijus Dorofejevičius 1630 m. įsirašė mokyti į gimnaziją, 1650 m. buvo suolininkas, 1651–1664 m. – tarėjas, 1665–1672 m. burmistras, daugiau žr.: *Trys XVI–XVIII a. Vilniaus valdžios ir gyventojų sąrašai*, 259.

41 *Trys XVI–XVIII a. Vilniaus valdžios ir gyventojų sąrašai*, 259.

42 Ibid.

43 KPCA, f. 5, ap. 1, b. 110.

44 Ibid.

Mūrnamio atnaujinimas

Senjojo Dorofejevičių mūrnamio atnaujinimas ir išplėtimas pagal nežinomo architekto atliktą projektą turėjo vykti tarp 1790 ir 1806 metų. Iš 1790 m. surašymo⁴⁵ sužinome, kad 23-ioji (712) posesija įvardyta kaip buvęs Dorofejevičių mūrnamis⁴⁶, kuris jau priklauso Šviesiam Dauggaliui vėliavininkui Tyzenhauzui. Įrašė (23 [posesija] / *Kamienica Doroszewicza ad pns J.W. Tyzenhauza Chor [Chorąży]*)) trumpiniu „ad pns [praesens]“, reiškiančiu „šiuo metu“, nurodoma, kad stabilus namo pavadinimas „Dorofejevičių mūrnamis“ yra nesusijęs su esamais savininkais⁴⁷, todėl iš šio įrašo sužinome, kad Dorofejevičių name 1790 m. jau gyveno vėliavininkas A. Tyzenhauzas. Taip pat iš inventorinio aprašo paaiškėja, kad statiniai dar buvo neatnaujinti. Mūrnamyje, kaip paprastai buvo vadinamas dviejų aukštų turtingo miestiečio namas, buvo du dideli kambariai (*izby*), trys kambariai, keturi maži kambariai, keturios mažos krautuvėlės ir du maži rūšiai. Ūkinius pastatus sudarė arklidė 10-čiai arklių ir nedidelė vežiminė⁴⁸.

Atnaujinti statiniai jau apibūdinti 1806 m. Vilniaus kronikinėje knygoje. Pastatas, priklausantis Tyzenhauzui⁴⁹, buvęs pirmos klasės⁵⁰, tuomet priklausė 2 policijos apygardai, 3 kvartalui. Name buvo 10 didelių kambarių ir 13 mažesnių, juos apšildė 16 koklinių krosnių. Krautuvių jau nebuvo. Išplėsti ir ūkiniai pastatai, kuriuos sudarė arklidė, skirta 18 arklių, ir vežiminė keturiems vežimams. Tyzenhauzo laikotarpiu valda buvo įkainota 11 784 rubliais⁵¹.

Mūrnamyje gyvenant vėliavininkui vykusias statybas patvirtina ir architekto Evaldo Purlio 1973 m. atlikti architektūriniai tyrimai⁵². Aptikta antrame aukšte buvusios renesansinės lango angos dalis su išsikišusiais tinko dekoru pėdsakais⁵³, kurie, anot E. Purlio, XIX a. buvo numušti, siekiant

45 1790 m. padūmė, LVIA, f. 458, ap. 1, b. 317, l. 1–2.

46 Su namais susijusių terminų nagrinėjo Kristina Rutkovska, žr.: Kristina Rutkovska, „Namų konceptas lietuvių kalbotyroje ir kultūroje“, *Lietuvių kalba*, nr. 10 (2016), 1–30.

47 Už pagalbą šifruojant šį įrašą dėkoju dr. Liudui Jovaišai.

48 Anot I. Jučienės, tikėtina, kad Vilniaus miesto kronikos knygoje aprašyta tik namo dalis, priklausiusi P. Dorofejevičiui.

49 *Vilniaus kronikinė knyga*, 1806 m., LVIA, f. 458, ap. L, b. 720, l. 1.

50 Vilniuje XVIII a. pab. gatvės pagal namų „kokybę“ buvo suskirstytos į septynias klases, žr.: *Lietuvos architektūros istorija*, t. 2 (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994), 232.

51 KPCA, f. 5, ap. 1, b. 110.

52 KPCA, f. 5, ap. 1, b. 520.

53 KPCA, f. 5, ap. 1, b. 940.

suvienodinti mūro architektūrinės detales, viską suvedant į vieną plokštumą, iškertant naujas, nuosekliai išdėstytas angas. Visi ūkiniai pastatai priskiriami XVIII a. pab. – XIX a. pr. Taigi, virtuvė, arklidės ir vežiminė buvo perstatytos A. Tyzenhauzo šeimininkavimo metais.

Klausimų kelia mūrnamio fasado sprendimas. Fasade buvo koreguotas langų angų išdėstymas, panaikintas renesansinis dekoras, tačiau paliktas gotikinis dantukų ornamentas. Visiškai atsisakyta naudoti orderinę sistemą, kuri Europoje buvo tarsi nerašyta kilmingųjų namų puošybos taisyklė. Toks *decorum*⁵⁴ taisyklių, architektūroje taikytų nuo Renesanso iki modernizmo pradžios, aktualių tiek projektuojant erdves, tiek puošyboje, kuriomis buvo siekta pabrėžti pastato statusą pilietinėje ir socialinėje santvarkoje, nepaisymas stebina. Žinoma, kaip ir geros manieros, geras architektūrinis *decorum* nebuvo privalomas, tačiau jis susiformavo dėl hierarchijos ir publikos supratimo⁵⁵. Pažvelgę į kitus Vilniaus XVIII–XIX a. sandūroje didikams priklausiusius pastatus matysime, kad orderis daugiau ar mažiau paprastai buvo taikytas. Šiuo periodu buvo atnaujinti ir klasicizmo rūbą įgijo ne vieni rūmai, neretai jiems suteiktas charakteringas šventyklos fasadas su keturių kolonų portiku, pavyzdžiui, Sulitrovskių (Skapo g. 4), Šuazelių (S. Daukanto a. 2/5) ar Abramavičių (Didžioji g. 26) rūmuose. Kai kuriuose projektuose portikų nebuvo, tačiau tokiais atvejais pasitelkiant klasicizmo puošybos arsenalą buvo siekiama išryškinti kitus rūmų fasadų elementus (Pociejų rūmai Vokiečių g. 16, Kšyvblokių rūmai Aušros Vartų g. 2, Fitinhofų rūmai Vokiečių g. 28).

Tokiam kukliam fasadui sumanyti galėjo būti kelios priežastys. Pirmoji galėtų būti sietina su romantizmu. Kuklaus ir paprasto fasado sprendimas, pasak architektūrologės Rasos Butvilaitės, būdingas šiam laikotarpiui ir gali būti sietinas su romantizmo estetika⁵⁶, kuri buvo nesvetima Tyzenhauzams ir rado vietą Rokiškio dvaro architektūroje. Taip pat tyrėja neatmeta galimybės, kad prie šios posesijos atnaujinimo ranką galėjo pridėti ir

54 Terminas *decorum* reiškia tinkamumą, žr.: Marius Daraškevičius, „Kilmė įpareigoja: *decorum* grafų Zabielių Paežerių dvaro rūmuose“, in „Vaizdas ir daiktas: ištakos, funkcijos, pėdsakai“, sud. Giedrė Mickūnaitė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 110–111 (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2023), 398–428.

55 Daugiau apie *decorum*: Peter Kohane ir Michael Hill, „The Eclipse of a Commonplace Idea: Decorum in Architectural Theory“, *Architectural Research Quarterly* 5, no. 1 (2001), 63–77.

56 Nuoširdžiai dėkoju R. Butvilaitei už įžvalgą.

architektas Laurynas Gucevičius (1753–1798), tuo metu darbuojąs prie miesto rotušės perstatymo projekto. Vilniuje aptariamuoju periodu dirbo ir daugiau architektų, kurių autorystę būtų galima svarstyti. Tarp ryškesnių kandidatūrų galėtų būti ir L. Gucevičiaus mokytojas Martynas Knakfusas (Marcin Knackfus, Knackfuss, 1742–1821), tuo metu taip pat bendradarbiavęs su Vilniaus magistratu⁵⁷. M. Knakfusas tuo metu buvo specialios komisijos, skirtos Vilniaus pastatų avarinei būklei įvertinti, tarėjas ir kaip tik Subačiaus g. buvusį Vilniaus vaivadijos Civilinės karinės komisijos komisarą Mončinskio mūrmamį nurodė kaip būtiną remontuoti, nes jis pavojingas praeinantiems ir pravažiuojantiems žmonėms, o magistratas įsakė šiuos pastatus „arba tuoj pat nugriauti, arba tuoj pat sutvarkyti“⁵⁸. Antroji priežastis gerokai žemiškesnė. Kuklaus ir paprasto fasado sprendimą galėjo nuimti tiesiog finansinės užsakovo galimybės. Prisimindami audringą XVIII–XIX a. valstybės metą, nuolatines kovas už laisvę, turto sekvestraciją, galime manyti, kad lėšų stambioms investicijoms tiesiog stokota, pirmenybė teikta pavojingai būklei šalinti ir tiesiog mūrmamiui sutvarkyti.

Nebuvimas fasade iškalbingos, hierarchija grįstos orderinės architektūros kalbos, kai puošybai paliktas tik gotikinis dantukų motyvas ir baltos lygios tinkuotos sienų plokštumos vainikuojamos karnizu, reikia pripažinti, visiškai organiškai įsilieja į bendrą visumą ir kompoziciją, sutvarkytą taip, kad, atrodytų, kitaip ir būti negali⁵⁹. Būtent taip gerą architektūrą apibūdino prancūzų architektas ir teoretikas Nicolas Le Camus de Mézières'as (1721 – apie 1793) architektūros traktate *Le génie de l'architecture* (*Architektūros genijus*, 1780). Tačiau didikai derantis *decorum* interjere visgi iškalbingai atskleidžia šių namų šeimnininko – Šviesiojo Dauggalio – statusą.

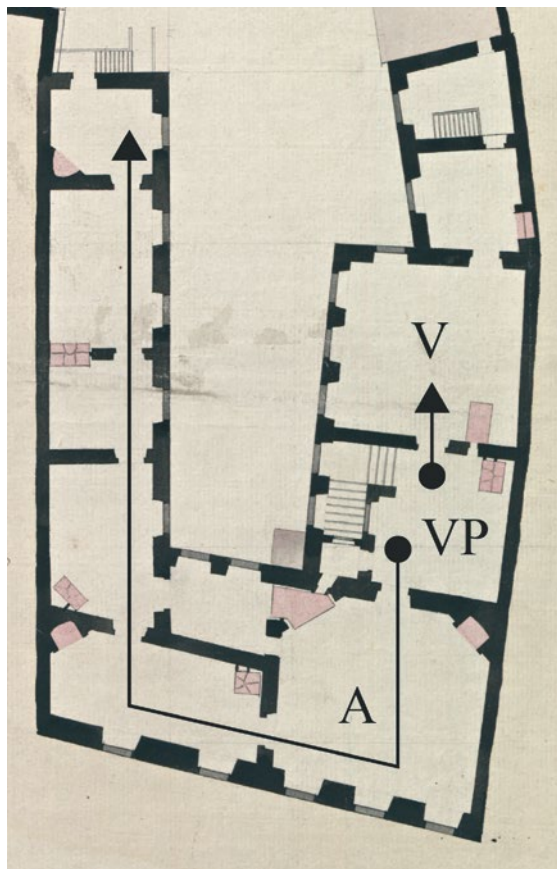
Patogios gyvenmenos sampratos atspindžiai reprezentacinių patalpų plane

Jei pastatų išorė kinta lėčiau, tai vidus atnaujinamas įvyksta gerokai dažniau, todėl puikiai atspindi laikmečio gyvenmenos papročius, šeimnininko statusą. 1806 m. valdos aprašas ir valdos atnaujinimo projektas, nors ir be įvardytų patalpų funkcijų, leidžia hipotetiškai atkurti kambarių programą.

57 Brusokas ir Glemža, „Vilniaus savivaldos struktūra ir organizacija“, 53.

58 Ibid., p. 53.

59 Nicolas Le Camus de Mézières, *Le génie de l'architecture, ou L'analogie de cet art avec nos sensations* (Paris, 1780), 106.

7. Antano Tyzenhauzo mūrnamio pirmo aukšto planas: VP – vestibulis-prieškambaris; V – valgomasis, A – vėliavininko A. Tyzenhauzo apartamentas, VUB RS F78-978, l. 2, detalė

Ground-floor layout of Antoni Tyzenhauz's city house

Darant prielaidą, kad kilmingųjų luomo gyvensena ir svečių priėmimo papročiai buvo bendri, galima teigti, kad ir vėliavininko A. Tyzenhauzo namo patalpų paskirtis buvo panaši kaip kitų Tyzenhauzų ir didikų bei atitiko architektūros teorijoje siūlomus pirmavaizdžius⁶⁰.

23-iosios (712) posesijos projekto antro aukšto brėžinyje [7 il.] vestibulį-prieškambarį galima identifikuoti pagal reprezentacinių laiptų vietą. Iš šios patalpos vedė trejos durys – pirmosios į reprezentacinį apartamentą, sudarytą iš septynių patalpų, antrosios – į valgomąjį, trečiosios – į tarnybinę patalpą. Vestibulis, turintis jungtis su apartamentu ir valgomuoju, aptinkamas ir kituose Tyzenhauzų rūmuose, statytuose šiuo laikotarpiu.

60 Daugiau apie XVIII a. patalpų planavimą žr.: Marius Daraškevičius, „Raudondvario dvaro rūmų planinės-funkcinės struktūros kaita“, in „Dvarų kultūra: erdvės, istorija, architektūros paveldas“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 96 (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2020), 75–134.

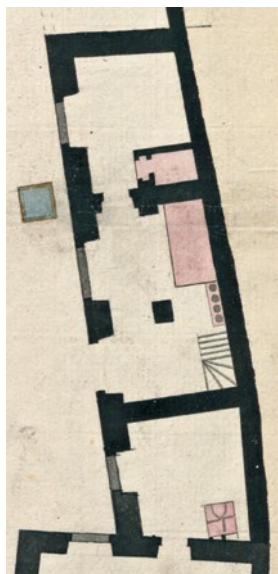

9. Naujasis mūrnamio priestatas (kairėje), kuriame buvo numatytos su valgomojo funkcija susijusios tarnybinės patalpos, Mariaus Daraškevičiaus nuotrauka, 2019

New annex of the city house (on the left), in which auxiliary premises related to the dining room were to be located

buduaras, miegamasis, garderobas (arba vaikų kambarys) ir kabinetas), o dešinėsios – į valgomąjį. Patalpų plano bendrumas aptariamuoju laikotarpiu leidžia daryti gana tiksliai prielaidas apie Subačiaus g. 3 rūmų reprezentacinio apartamentų planą (žr. 7 il.). Vestibiulis kartu turėjo tarnauti ir kaip prieškambaris, toliau už jo buvo apartamentas. Pirmoji patalpa didžiausia, skirta priėmimams, už jos galėjo būti įrengtas darbui skirtas kabinetas, toliau, jau kiemo pusėje rytiniame fligelyje, susitelkusios privatesnės patalpos – miegamasis, garderobai ar kabinetas bei tarnybinė laiptinė.

Labai panašiai A. Tyzenhauzo name suplanuotas ir valgomasis bei tarnybinės patalpos prie jo. Nenustatytame Vilniaus name (žr. 8 il.) valgomasis yra stačiakampiui artimo plano, apšviestas keturių langų, numatyta viena koklinė krosnis, prie valgomojo šliejasi kredensas su dviem langais,

10. Antano Tyzenhauzo mūrnamos antro aukšto planas, VUB RS F78–978, l. 1, detalė

First-floor layout of Antoni Tyzenhauz's city house

apšildomas židiniu ir krosnimi, iš jo vienos durys veda į tualetą, o kitos į laiptinę. Vėliavininko A. Tyzenhauzo mūrnamyje taip pat aptinkame šį sprendimą, jis laikytinas ištis inovatyviu. Jį sudarė antrame aukšte įrengtas valgomasis (žr. 7 il.), įkurtas dar senojoje namo dalyje, patalpą apšildė viena koklinė krosnis, pakuriama iš vestibulio. Už valgomojo, naujame priestate [9 il.], prasidėjo per du aukštus išsidėstęs tarnybinių patalpų blokas, susijęs su valgomojo inventoriaus laikymo, maisto ruošimo ir gamybos funkcija. Antrame aukšte, iškart už valgomojo, remiantis analogais, turėjo būti įrengtas kredensas, jame numatytas vienas langas, patalpą apšildė nišoje pažymėtas židynys arba krosnis. Už šios patalpos buvo mažesnė patalpa su laiptais į apačioje esančią virtuvę [10 il.].

Laiptais nusileidus į pirmą aukštą, patenkama tiesiai į virtuvės patalpą. Numanyti, jog būtent čia buvo projektuojama virtuvė, galime iš pažymėtos virtuvei specifinės įrangos. Patalpos centre esanti kolona remia antrame aukšte esančią sieną. Virtuvės plane pažymėtas ugniakuras ir krosnis, patalpa apšviesta vienu langu, durys vedė į kiemą, šalia jų projekte pažymėtas šulinys. Šalia virtuvės, tikėtina, buvo kepyklos patalpa, ją identifikuoti padeda kampe esanti duonkepė krosnis. Toks valgymui skirtos zonos įrengimas

atitiko laikmečio higienos, svetingumo ir aristokratų gyvenimo sampratą ir laikytinas tipiniu Europos ir Lietuvos kilmingųjų kultūros pavyzdžiu.

Tyzenhauzo laikais atnaujinti pastatai buvo geros ar net puikios būklės, o po jo mirties nugyventi. Tai patvirtina 1834 m. Vilniaus miesto pastatų surašymo ir įkainojimo dokumentai, kuriuose rašoma, kad valda Subačiaus g., priklausanti dvarininko Olenskio dukrai Veronikai Olenskai-Skotopackai, verta jau tik 7692 rublių⁶⁴.

Išvados

Atliekant tyrimą buvo įvardytas Vilniaus miesto 23-iąją (712) posesiją (dab. Subačiaus g. 3) XVIII a. pab. – XIX a. pr. atnaujinęs savininkas. Valdą iš pirklių Dorofjevičių, vadinamąjį Dorofjevičių namą, prieš 1790 m. įsigijo Vilniaus vėliavininkas Antanas Tyzenhauzas, kuris 1792 m. balandžio 14 d. buvo miestiečių išrinktas Vilniaus miesto prezidentu. Jam valdant ir buvo atliktas posesijos statinių atnaujinimas – tiek mūrnamio, tiek ūkinių pastatų.

23-iojoje (712) posesijoje pastatai patyrė šešis svarbius raidos etapus. Iš ankstyviausiojo etapo, nors vėliau buvo pertvarkytos langų angos, iš dalies išliko XVI a. gotikinio mūro gatvės fasado charakteris, XVII–XVIII a. periodui priskirtini vidinių mūrų, besitęsiančių posesijos gilumoje, fligeliai. Valdą įsigijus A. Tyzenhauzui, istoriškai susiformavę šie tūriai išlaikyti, tačiau buvo atnaujintas gotikinis-renesansinis fasadas, atsisakant renesansinio langų apvadų dekoru, koreguojant angų vietas, tačiau paliekant gotikinį aukštų perskyrimo ornamentą. Taip pat buvo pastatyti nauji ūkiniai ir pagalbiniai statiniai posesijos gilumoje. Lieka neaišku, kas buvo Vilniaus miesto prezidento mūrnamio projekto autorius.

Antano Tyzenhauzo gyvenimo veikla siejosi su tiesioginiu bajorijos pašaukimu – karyba, tačiau trumpame gyvenimo epizode likimas jam lėmė įsitraukti ir į Vilniaus miesto municipaliteto veiklą. Tai vargu ar galėjo turėti lemiamos reikšmės jo gyvenimui. Nuolatinis dalyvavimas pasipriešinimo Rusijos imperijai judėjime, tėvynės netekimas galėjo atitinkamai veikti ir A. Tyzenhauzo socialinę ir turtinę padėtį.

64 Vilniaus universiteto pajamų ir beneficijų apyskaita, 1826 m. (*Tabella 1a zaległości dochodu z dóbr benificyalnych do dnia 1go stycznia 1826 roku*), LMAVB RS, f. 43, b. 21885 (8651), l. 3; Vilniaus universiteto pajamų iš beneficijų registracijos knyga (*Xięga przychodu summy benificyalney*), LMAVB RS, f. 43, b. 21853 (8728), l. 23–24.

Vilniaus miesto 23-iosios posesijos (712), kuri priklausė paskutiniam miesto prezidentui Antanui Tyzenhauzui, atnaujinimo atvejis yra tarsi mažytė detalė, kuri atspindi svarbius pokyčius, tuo metu vykusius valstybėje, kuomet Abiejų Tautų Respublika išgyveno intensyvaus pakilimo ir pertvarkos laikotarpį, kai siekta atsinaujinimo visose valstybės srityse. Taigi šis iš pirmo žvilgsnio kuklus Subačiaus g. 3 numeriu pažymėtas namas yra kartu sudėtingo ir permainingo laikotarpio išraiškingas pavyzdys.

Gauta — 2024 01 14

Šaltiniai

- 1790 m. padūmė. LVIA, f. 458, ap. 1, b. 317, l. 1–2.
- Butkus, Aurelijus. *Vilniaus m. Subačiaus g. 3 gyvenamojo namo fasadų tarybinio dekoru tyrimų ataskaita*. 1977 m. KPCA, f. 5, ap. 1, b. 940.
- De Mézières, Nicolas Le Camus. *Le génie de l'architecture, ou L'analogie de cet art avec nos sensations*. Paris, 1780.
- Drobelienė, Janina. *Gyvenamojo namo Subačiaus g. Nr. 3 lauko sienų tapybos konservavimo rekomendacija*. 1974 m. VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7039.
- Gazety Wileńskie, nr. VI, 1777 m. vasario 8 d.
- Gyv. namas Vilniuje, Subačiaus g. 3 pravažiavimo arkos polichrominių davinių lentelės. 1982 m., VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7033.
- Jučienė, Irena. *Gyv. namas Subačiaus g. 3. Istoriniai tyrimai*. 1969 m. KPCA, f. 5, ap. 1, b. 110.
- Jučienė, Irena. *Žemės kasimo darbų Vilniuje, Subačiaus 3, 5, archeologinės priežiūros ataskaita*. 1977 m., VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7023.
- Katalynas, Kęstutis. 1979–1981 m. Vilniuje, Subačiaus 1, 3, 5 ir Gorkio 86, vykdytų mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1982. LVIA, f. 1, b. 940.
- Katilius, Audronis. *Gyv. Namas Subačiaus g. 3. Susipažinimas*. 1973 m. KPCA, f. 5, ap. 1, b. 520.
- Kuryer Litewski, nr. 75, 1817 m. rugsėjo 18 d.
- Kuryer Litewski, nr. 89, 1817 m. lapkričio 6 d.
- Laucius, Giedrius. *Subačiaus g. 3 gyvenamojo namo žvalgomieji architektūriniai tyrimai ir pasiūlymai*. Vilnius, 1970. VRVA, f. 2, b. 58 403.
- Lisanka, Albertas. 1979–1981 m. Vilniuje, Subačiaus 3, 5 ir Gorkio 86, vykdytų mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. 1982 m., VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7025.
- Paskirų jurisdikų inventorizacija. 1651 m. LVIA, f. 458, ap. 1, b. 534, l. 98.
- Purlys, Evaldas. *Gyv. namas Vilniuje, Subačiaus g. 3: susipažinimas*. 1973 m. KPCA, f. 5, ap. 1, b. 520.
- Purlys, Evaldas. *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto pastatų žvalgomieji tyrimai*. 49 kvartalas. Pastatų Subačiaus g. 1, 3, 5, 7, 11, 13; Gorkio g. 82, 84, 88, 90 aukštų planai. 1972 m. VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4734.
- Racevičienė, Julija. *Gyvenamieji namai Vilniuje, Subačiaus g. Nr. 3 ir Nr. 5, istoriniai tyrimai: istorinė apybraiža*. 1974 m. VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7027.
- . *Gyvenamųjų namų Vilniuje, Subačiaus gatvėje Nr. 3 ir Nr. 5, archeologinių tyrinėjimų ataskaita*. 1973 m., VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 7022.
- Vilniaus kronikinė knyga. 1806 m. LVIA, f. 458 ap. 1, b. 720, l. 1.
- Vilniaus universiteto pajamų ir beneficijų apyskaita. 1826 m. (Tabella 1a zaległości dochodu z dóbr beneficjalnych do dnia 1go stycznia 1826 roku). LMAVB RS, f. 43, b. 21885 (8651), l. 3.
- Vilniaus universiteto pajamų iš beneficijų registracijos knyga (Xiega przychodu summy beneficjalney). LMAVB RS, f. 43, b. 21853(8728), l. 23–24.

Literatūra

- Brusokas, Eduardas ir Liudas Glemža. „Vilniaus savivaldos struktūra ir organizacija po Ketverių metų seimo miestų reformos (1792, 1794 m.)“. In *Lietuvos istorijos metraštis*. 2008 metai. T. 1 (2009): 45–71.
- Daraškevičius, Marius. „Kilmė įpareigoja: decorum grafų Zabielių Paežerių dvaro rūmuose“. In *Vaiždas ir daiktas: ištakos, funkcijos, pėdsai*

- kai. Sudarė Giedrė Mickūnaitė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 110/111 (2023): 398–428.
- . „Raudondvario dvaro rūmų planinės-funkcinės struktūros kaita“. In *Dvarų kultūra: erdvės, istorija, architektūros paveldas*. Sudarė Dalia Klajumienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 96 (2020): 75–134.
- . *Nuo Egipto iki Zakopanės. Rokiškio dvaro rūmų raida iš valgomiojo perspektyvos*. Rokiškis: Rokiškio krašto muziejus, 2021.
- Drėma, Vladas. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Versus Aureus, 2013.
- . *Vilniaus namai archyvų fonduose*, I knyga. Vilnius: Savastis / Kultūros paveldo centras, 1998.
- Kačinskaitė, Indrė. „Tyzenhauzų Rokiškio dvaro sodyba: istorinio vaizdo retrospekcija“. In *(Iš)koduota istorija architektūroje*. Sudarė Rasa Butvilaitė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 86–87 (2017): 31–49.
- Kohane, Peter, and Michael Hill. „The Eclipse of a Commonplace Idea: Decorum in Architectural Theory“. *Architectural Research Quarterly* 5, no. 1 (2001): 63–77.
- Rutkovska, Kristina. „Namų konceptas lietuvių kalbotyroje ir kultūroje“. *Lietuvių kalba*, nr. 10 (2016), 1–30.
- Jankevičienė, Algė et al., red. *Lietuvos architektūros istorija*. T. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Raila, Eligijus. „Ketverių metų seimas“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/ketveriu-metu-seimas/>.
- Šmigelskytė-Stuikienė, Ramunė. „Mykolas Kleopas Oginskis – Vilniaus miestietis“. In *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje*. Sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. *Kultūrinės veiklos pėdsakai* 2 (2016): 104–131.
- . „Tyzenhauzai“, *Lietuvos didikai*. Kaunas: Šviesa, 2011.
- Meilus, Elmantas, Mindaugas Klovas ir Antoni Urmanski, sud. *Trys XVI–XVIII a. Vilniaus valdžios ir gyventojų sąrašai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
- Vasiliauskienė, Aušra. *Rokiškio dvaro meno kolekcija*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / Biruliškės, Kauno raj.: Kopa, 2023.

Summary

A Nobleman Becomes a Burgher. The New Home of the Last President of Vilnius, Antoni Tyzenhauz, in Vilnius

Marius Daraškevičius

Keywords: city house, nobles, burghers, modernization, 18th century, Tyzenhauz family, Vilnius.

In the last quarter of the 18th century, the Polish-Lithuanian Commonwealth experienced a period of intense growth and transformation. Signs of modernization were evident in the extensive construction activity in Vilnius, the capital of the Grand Duchy of Lithuania. This architectural research presents a case study of the house belonging to a noble of the Grand Duchy of Lithuania, Antoni Tyzenhauz (1756–1816), the last president of Vilnius, located on the 23rd (712) land property. By utilizing historical sources, iconography, periodicals, and reports from architectural masonry researchers and archaeologists, this study connects the renovation works conducted on the 23rd (712) property in the late 18th and early 19th centuries with its owner. It also discusses the building's architecture and the layout of its premises.

Since the renovation works conducted by Tyzenhauz in the late 18th and early 19th centuries were not particularly daring and retained the original masonry, the construction activities of the previous owners are first reviewed. When discussing Tyzenhauz's renovations, the issue of the modest masonry facade is raised. There could have been several reasons for this simplicity. One reason could be related to Romanticism, while a more mundane explanation might be the client's financial limitations. Although Tyzenhauz's primary vocation as a nobleman was warfare, a brief period of his life involved participation in the Vilnius City Municipality. This short episode likely did not significantly impact his lifestyle. However, his continuous involvement in the resistance against the Russian Empire and the loss of his homeland may have affected his social and financial situation. Despite this, the *decorum* befitting a nobleman is still evident in the interior, eloquently revealing the status of the owner of this house, *Generosus Dominus* (Great Lord of Noble Birth). Based on an 1806 description of the property,

the renovation project, and comparable examples, the article hypothesizes a layout for the representative apartment suitable for a high-status individual, including auxiliary premises.

The 23rd (712) property that belonged to the city's last president, Antoni Tyzenhauz, in Vilnius, and its renovation during troubled times, serves as a small yet significant reflection of the important changes occurring in the country. During this period, the Polish-Lithuanian Commonwealth was experiencing intense growth and transformation, seeking renewal in all areas of the state. Following the loss of statehood, there was constant resistance against annexation by the Russian Empire. Thus, the house at 3 Subačiaus St., modest at first glance, stands as an expressive example of a complex and changeable period.